

ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПЕДАГОГИЧЕСКИТЕ УСЛОВИЯ ЗА ВКЛЮЧВАНЕ НА ДЕЦАТА СЪС СОП В ОБЩАТА ОБРАЗОВАТЕЛНА СРЕДА

Пелагия Терзийска

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. В статията се разглеждат редица фактори, които определят педагогическите условия за ефективно осъществяване на включващо образование на деца със специални образователни потребности (СОП) в общата образователна среда. Представени са резултати от собствени изследвания.

Keywords: inclusive education; children with special educational needs, pedagogical conditions

Включващото образование предполага наличието на достъпно образование за всички и създаване на образователно пространство в съответствие с различните потребности на всички деца и ученици. Включващото образование е процес на съвместно обучение на децата с норма и децата със СОП, при което не детето трябва да се нагажда към средата, а тя да се организира, променя, приспособява и усъвършенства по такъв начин, че да отговаря възможно най-добре на потребностите и възможностите на детето. В този контекст включването е процесът на промяна на цялата общообразователна институция, в която промяна участват както всички, които работят в нея, така и родители, деца и ученици, длъжностни лица и цялото общество за премахване на бариерите и осигуряване на равноправно и свободно участие на всички деца, включително и тези с увреждания в процеса на обучение и в живота на образователната институция.

Предвид сложността на реализирането на посочения процес възникват проблеми както със създаването на така наречената безбариерна среда (наличие на рампи, асансьори, обезопасяване на пространството, осигуряване на специални педагози и т.н.), така също и трудности от социален характер, свързани с разпространени стереотипи и предразсъдъци.

Развитието на включващото образование поставя въпроси и изисква решения, насочени към прилагането му, към преодоляване на трудности при планирането, организацията и конкретното практическо реализиране, които

привличат вниманието на учителската общност. Сред въпросите, които вълнуват учителите, обсъждат се и изискват адекватни решения, са:

- организирането на обучение за онези от тях, които работят с деца със СОП, и постепенно осигуряване на необходимата подготовка по специална педагогика за всички учители;

- осъществяването на ефективна работа с родителите на децата със специални образователни потребности;

- създаването на подходяща среда, даваща възможност за подкрепа, за удовлетворяване на потребностите на детето, за цялостното му развитие и социализация в общата образователна среда;

- осигуряването на техническо оборудване на училищата и детските градини със специални средства, необходими за ефективното осъществяване на обучението и възпитанието в условията на включващото образование;

- реализиране на адекватна работа с родителите на децата в норма, в чийто клас/група е включено детето със СОП.

Основано на идеята за единно образователно пространство за хетерогенна група деца, включващото образование налага създаването на подходяща среда и различни образователни маршрути за различните участници, за да се постигне успех в работата с всяко дете със СОП.

Специалната социално-образователна среда, необходима за успешно реализиране на включващото образование, изисква наличието на такива компоненти като:

- персонал от обучени педагогически кадри – учители, специални учители, ресурсни учители, логопеди;

- набор от методически материали – учебни програми, планове, учебно-методическа документация, учебни материали, средства за обучение и контрол, специална литература;

- комфортни условия, съобразени с възможностите на детето със СОП и създаващи необходимата нагласа и желание у него за активно участие в образователния процес, в живота на училището/детската градина и подпомагащи неговата социализация.

На разнообразието на потребности на децата с увреждания трябва да съответства такава образователна среда, която е най-малко ограничаваща и най-много подкрепяща, включваща, даваща възможност за взаимодействие между децата не само в процеса на обучение, но и за взаимна подкрепа, когато участват и в съвместни извънкласни дейности.

Целта на направеното изследване, провокирана от конкретната педагогическа практика, е да се направи оценка на педагогическите условия за осъществяване на включващо обучение на детето със СОП в общата образователна среда в България.

В проучването вземат участие 117 учители от различни масови (обикновени) училища и детски градини на област Благоевград, Пазарджик, Перник,

Кюстендил, Монтана, Враца, в чиито класове/групи са включени деца с увреждания.

Конкретните задачи на изследването са:

1. Да се проведе проучване на учителите за установяване на:
 - информираността им за включващото образование на децата със специални образователни потребности;
 - познаването на педагогически технологии, необходими за ефективното обучение на тези деца;
 - използването на различни варианти в процеса на включващото обучение;
 - готовността за професионално взаимодействие и обучение;
 - професионалния опит;
 - нивото на обучение и методическото осигуряване на работата на учителите.

2. Да се анализира степента на толерантност от страна на субектите в общата образователна среда, включително на децата в норма към връстниците им със специални образователни потребности.

3. Да се установи състоянието и да се идентифицират проблемите на екипната работа на учителите и всички специалисти, които работят с детето в условията на включващото образование.

В процеса на изследването се използваха различни методи – наблюдение, анкетно проучване, интервю, беседа, дискусия, преглед на документи, казуси.

На учителите се предлага да отговорят на въпросите на анонимна анкета, насочена към установяване на:

- информираността на учителската общност за особеностите на включващото образование и спецификата на организацията на учебния процес в масовите общообразователни училища;
- степента на психологическа готовност на учителите за работа с деца със СОП.

Анализът на резултатите от анкетното проучване по отношение информираността на учителите показва, че по-малко от половината – 45,3%, от анкетираните в различна степен са наясно, имат определена представа за основните характеристики на включващото образование. От тях:

- 37,2% са запознати с Националния план за интегриране на деца със специални образователни потребности и/или хронични заболявания в системата на народната просвета;
- 12,3% са запознати с опита от реализирането на съвместно обучение на децата със и без СОП в общата образователна среда у нас;
- съвсем малка част – само 2,8%, са запознати с чуждия опит на организация на включващото образование.

Отговорите на анкетираните учители показват, че 67,5% от тях правилно разбират включващото образование, а 21% се затрудняват да дадат точен отговор.

Част от респондентите – 31,3%, смятат, че е по-добре и по-полезно децата със СОП да учат в специални класове на масовото общообразователно училище, а около 17% посочват, че е необходимо тези деца да учат в специални училища. Половината от учителите – 50,2%, имат позитивно отношение към включващото образование и смятат, че децата със СОП трябва да учат заедно с връстниците си в масовия клас, в общата класна стая на обикновеното общообразователно училище. Малка част от анкетираните учители – 1,5%, не могат да преценят, нямат мнение по поставения въпрос.

По отношение на въпроса за степента на психологическата и професионална готовност на учителите за работа с деца със СОП резултатите от проучването показват, че:

- 23% от учителите считат, че не са психологически подготвени да работят с деца със СОП, но притежават определено ниво на професионални умения;
- 19% от учителите заявяват, че не са готови да работят с тези деца, нямат както психологическа, така и професионална подготовка;
- 20,7% се затрудняват да отговорят на въпроса.

Голяма част от анкетираните учители – 61, 7%, посочват, че най-трудни за включващо обучение от децата със СОП са тези с умствена изостаналост. Немалък е и броят на учителите – 59,5%, които смятат, че най-големи проблеми за ефективното реализиране на включващото обучение създават децата с хиперкинетичен синдром и дефицит на вниманието. Няколко от тези учители, без да се иска това от тях, накратко описват неприятни ситуации, провокирани от хиперактивни деца, които особено много са ги затруднили и освен това са предизвикали силна реакция от страна на родителите на другите деца.

Констатациите от анализирането на резултатите от проученото мнение на учителите насочват категорично към необходимостта от усъвършенстване на работата с децата със СОП в условията на масовото училище и детска градина. Специално внимание трябва да се обърне на факта, че:

- 78,7% изтъкват необходимостта от обучение на учителите за работа с деца със СОП. Мнението на респондентите е, че само еднодневни или двудневни тематични курсове и тренинги не са достатъчни;
- голяма част от анкетираните – 78, 3%, посочват нуждата от подобряване на материално-техническото осигуряване на образователната институция;
- 76,5% подчертават важността на екипната работа на учителите с всички специалисти, работещи с детето със СОП в условията на общообразователната среда, и посочват необходимостта от подобряване на организацията и засилване на ролята на работата в екип;

– 72,8% отбелязват необходимостта от осъществяването на конкретни дейности с родителите както на децата със СОП, така и на децата в норма, насочени към създаването на необходимата толерантна среда и премахване на бариери пред включващото обучение;

– 63,5% алармират за недоброто учебно-методическо осигуряване;

– 62,9% настояват за подкрепа на работата на учителя с родителите на децата със СОП, в това число 57,1% посочват незаинтересоваността на част от родителите като важен фактор за възникване на проблеми в процеса на включващото обучение. Част от респондентите изказват мнение, че е необходимо директорите на общообразователните институции да инициират и/или подкрепят различни дейности, с които родителите да се стимулират към съдействие и подкрепа. За съжаление нямат конкретни предложения в тази посока;

– 61,1% изтъкват значимостта и необходимостта от подобряване на подготовката на децата в норма за адекватно приемане на децата със СОП;

– 59,7% изискват подобряване на организацията на психологическата подкрепа за децата, техните родители и учители;

– 52,7% от учителите посочват, че се нуждаят от помощ при планирането и реализирането на конкретни дейности с децата и учениците със СОП.

Може да се обобщи, че за успешно изпълнение на включващия процес като изключително важни, с първостепенно значение респондентите посочват:

– значимостта на подготовката на учителите;

– материално-техническото осигуряване на образователната институция;

– осигуряването на достатъчното специалисти за работа с децата със СОП

– ресурсни учители, специални педагози, логопеди, психолози и др.;

– ролята на родителите на децата със и без специални потребности за ефективно изпълнение на задачите на включващото обучение.

Изрично се подчертава необходимостта от усъвършенстване на системата за повишаване на квалификацията на учителите за работа с посочената група деца, премахване на бариерите, които затрудняват осъществяването на екипна работа и добро партньорство между всички субекти, ангажирани с практическото реализиране на включващото образование. Учителите посочват разнообразни причини, непозволяващи екипната работа да заеме полагащото ѝ се място. Сред тях се открояват: липсата на време; многото деца, с които работи ресурсният учител; неподготвеността за работа в екип; нежелание от „другия“ за екипна дейност; страх от неразбиране; нежелание да чуеш и се съобразиш с друго мнение и др.п.

По-надолу в скалата на важност се посочва:

– необходимостта от подпомагане на работата на учителя с родителите на децата със СОП;

– подобряване на подготовката на децата в норма за адекватно приемане на връстниците им със специални образователни потребности;

– нуждата от помощ при планирането и реализирането на конкретни дейности, насочени към активизиране на участието на детето в учебния процес и дейности за преодоляване на негативните нагласи у децата в норма и техните родители, както и обществото като цяло към включващото обучение.

Резултатите от проучването показват недвусмислено, че наред с достатъчната осведоменост на учителите за спецификата на включващото образование съществуват сериозни предизвикателства по отношение на практическото му реализиране в масовата общообразователна среда. От особено значение в този контекст е създаването на *оптимални условия за обучение на деца със СОП в образователните институции*, включително и *повишаване на готовността на учителите за работа с тези деца* в масовото училище и детската градина.

Изследването на проблема за идентификация на педагогическите условия, необходими за ефективното включване на децата със СОП в процеса на съвместното обучение с връстниците в общообразователни училища, предполага внимателно и целенасочено проучване на организацията на образователния процес, определяне на методическата му осигуреност, както и наличието на специализирано оборудване в условията на включващата образователна среда.

Анализът на отговорите от анкетното проучване дава възможност да се конкретизират *основни задачи*, които се налагат и са от особена важност за осъществяване на необходимата организация на учебния процес с децата със СОП в общата образователна среда.

Основните задачи, които се очертават в този контекст, са:

- създаването на мотивация за учене – 72,5%, от анкетираните учители;
- изграждането на адекватно поведение, на умение за самонаблюдение и самооценка поставят на първо място 71,1% от респондентите;
- развитието на устната и писмената реч смятат за основна задача 70,3%;
- активизирането на познавателната дейност определят като първостепенна задача 67,9 %;
- формирането на общоинтелектуални умения и навици – 66,2% от учителите;
- развитието на учебната дейност – 66,1%.

За 89,7% от учителите е наложително да се провеждат повече индивидуални занятия на детето с ресурсния учител, което определено би подпомогнало детето със СОП и би облекчило дейността на учителя на масовия клас, в който това дете е включено. Според тях изключително малко е времето, предвидено за работа с ресурсния учител.

От всички видове корекционно-развиващи дейности, необходими на децата със специални образователни потребности:

- 86,3% от анкетираните учители отдават предпочитанията си на развитието на речта и на уменията за общуване;
- 83,7% – развитие на познавателните способности;

– 74,8% поставят акцент върху необходимостта от опознаване на околната среда и умения за правилна ориентация в нея;

– 32,7% посочват необходимостта от психотерапевтични дейности.

Организацията на учебния процес, в който е включено детето със специални образователни потребности, е свързана с разработването на индивидуални образователни програми, конкретизиране на дейности, съобразени с възможностите и потребностите на детето и насочени към цялостното му развитие. Отговорите на учителите на поставените в анкетата въпроси показват, че тази документация се разработва, както следва:

– според 54% от анкетираните - от ресурсния учител, без участието на масовия учител;

– според 13% – от масовия учител;

– според 25,1% – от масовия учител, ресурсния учител, психолог и логопед;

– 7,9% посочват, че при създаването на посочената документация трябва да участват и родителите на детето.

Посочените отговори определено будят тревога. Добре разработената индивидуална програма за обучение и развитие е гаранция за ефективно реализиране на включващото обучение. За съжаление обаче все още в процеса на нейното създаване липсва така необходимата партньорска дейност, не вземат участие всички специалисти, ангажирани в работата с детето със СОП в общообразователната институция, включително родителите на детето.

Прави впечатление, че почти всички учители са на мнение, че индивидуалната програма за обучение и развитие трябва да се съхранява от ресурсния учител. 27% смятат, че тя е необходима най-вече на него.

Ефективността на корекционно-развиващата работа зависи от добре работещата система за мониторинг и контрол върху обучението на детето със СОП. 57% от анкетираните съобщават за наличието и доброто функциониране на тази система. Резултатите от мониторинга се отразяват най-вече в портфолиото на ученика, а също така в тетрадка-дневник за родителя. Работата с деца със СОП изисква обаче по-задълбочен анализ на постиженията на детето, обхващащ психологически, социални и общоучебни компоненти.

Методическата подкрепа в процеса на включващото обучение предполага специална учебно-методическа литература, тематично планиране, технологични карти, конспекти, резюмета на уроци, индивидуални корекционно-развиващи занятия и т.н. Резултатите от анкетното изследване показват, че според 69% от респондентите съществуват повечето от посочените компоненти.

Анализът на конспектите на уроци и наблюденията върху педагогическата практика показват, че обикновено липсва предварително планиране

на индивидуална работа с детето със СОП в учебния час в общата класна стая. За съжаление, много малко се използват и възможностите на извънкласната и извънучилищна работа за подпомагане на процеса на приемане на детето и неговото цялостно развитие. Вероятно причината за това е недостатъчното познаване на особеностите и спецификата на работа с деца с различни увреждания, на подходящи за тази цел методи, похвати и средства, както и неразбирането на необходимостта от коректно разработване на програма за извънучебна дейност, която да подпомага развитието на комуникативни умения у тези деца, да ги направи по-общителни, да провокира по-доброто им приемане от съучениците и проявата на потенциалните им възможности.

Този проблем може да бъде решен чрез организиране на системна методическа работа с учителите, както и чрез включването им в различни курсове за продължаващо обучение, магистърски програми и други подобни възможности, които се предлагат от университетите у нас, подготвящи педагогически кадри.

В хода на проучването на опита от създаването на педагогически условия за ефективно включване и съвместно обучение на деца със СОП в общата образователна среда може да се отбележи, че за децата със специални образователни потребности по отношение на образователните институции са създадени благоприятни условия за обучение, като се вземат предвид особеностите на децата със СОП.

Въпреки това, заедно с положителния опит на училищата, са налице сериозни предизвикателства по отношение на прилагането на включващото обучение в общообразователното пространство.

– Недостатъчна на информираност за спецификата на работа с деца със СОП в условията на включващото обучение.

– Слаба професионална и психологическа подготовка на учителите за работа с деца с различни увреждания.

– Липсата на логистична подкрепа в масовите образователните институции за работа с деца със СОП.

– Липсата на система за непрекъснато взаимодействие на училището с други организации по въпросите на обучението и социализацията на децата със СОП.

На основата на резултатите, получени от направеното изследване, се налага и актуализиране на важната задача за подобряване и разширяване на възможностите за професионално развитие на учителите, като се вземе предвид спецификата на тяхната работа с деца със специални образователни потребности, както и създаване на методически насоки за работа в условията на включващото образование на учителите и студентите – бъдещи педагози.

ЛИТЕРАТУРА

- Терзийска, П. (2012). *Децата със специални образователни потребности в общата образователна среда*. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“.
- Tersiiska, P. (2006). *Integration von Kinder mit spreziellen Lernbedürfnissen in die allgemeine Schule*. Deutschland

STUDY OF EDUCATIONAL CONDITIONS FOR INCLUSION OF CHILDREN WITH SEN IN MAINSTREAM EDUCATION ENVIRONMENT

Abstract. The article deals with a number of factors determining the pedagogical conditions of effective inclusive education of children with special educational needs (SEN) in the mainstream educational environment. It presents the results of author's own research.

✉ **Pelagia Terziyska, Assoc. Prof.**
Faculty of Pedagogy
South-West University “Neofit Rilski”
66, Ivan Mihailov Str.
2700 Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: pterziyska@abv.bg